

тельно изучил самый метод г. Пастера, его форму, его технические особенности, но и всесторонне выяснил себе самую идею, руководившую г-м Пастером при разработке метода предохранительных прививок, выяснил себе научные основы этого метода, все достоинства и недостатки его; словом, мы убедились, что Н. Ф. обладает и теоретическими сведениями по данному вопросу, и практическими, вернее — техническими приемами для применения метода Пастера к людям с профилактической целью. Такое убеждение наше дало нам, как ученому медицинскому обществу, право санкционировать начало предохранительных прививок от бешенства на Одесской бактериологической станции. Это мнение, это наше убеждение контролировалось и потом еще более укрепилось теми отзывами о д-ре Гамалея, которые Общество одесских врачей имело честь получить от г-на Пастера <...>» [14].

Сказанное позволяет утверждать, что Н. Ф. Гамалея сыграл не только главную роль в создании Одесской бактериологической станции, но и был первым в России и Украине учеником Л. Пастера. Он досконально изучил в Париже методику проведения прививок против бешенства и стал последовательным защитником и пропагандистом этих прививок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белкин Р. И. И. И. Мечников и Одесская бактериологическая станция / Р. И. Белкин // Советское здравоохранение. — 1962. — № 9. — С. 61-67.

2. Сорокина А. В. Возникновение и начало деятельности Одесской бактериологической станции (1886–1888) / А. В. Сорокина // Роль первых бактериологических учреждений в развитии микробиологии и эпидемиологии в России. — Рига, 1963. — С. 15-18.

3. Занчевская Т. А. Первое в России бактериологическое учреждение / Т. А. Занчевская, А. И. Зайцева, Л. Л. Лесничий // Выдающийся русский ученый : материалы науч. конф., посвящ. 125-летию И. И. Мечникова. — Кишинев, 1971. — С. 13-14.

4. Дяченко С. С. К 100-летию организации Одесской бактериологической станции / С. С. Дяченко // Микробиологический журнал. — 1987. — Т. 49, № 2. — С. 113-116.

5. Протокол экстренного заседания Общества одесских врачей (далее: ПЭзООВ) № 8, 1 февраля 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 147-148.

6. Там же. — С. 149-150.

7. Протокол заседания Общества одесских врачей (далее: ПзООВ) № 9. 8 февраля 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 154.

8. ПзООВ № 10. 1 марта 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 173-175.

9. ПзООВ № 11. 17 марта 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 184.

10. ПзООВ № 14. 17 мая 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 126.

11. ПЭзООВ № 15. 7 июня 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 131-132.

12. Гамалея Н. Ф. Собрание сочинений / Н. Ф. Гамалея. — М., 1953. — Т. 5. — С. 49.

13. ПзООВ № 16. 6 сентября 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 134-138.

14. ПЭзООВ № 2. 24 октября 1886 г. — Одесса, 1886. — С. 1-2.

УДК 611-01:092

О. І. Білявський, канд. мед. наук, доц.,

О. Л. Холодкова, канд. мед. наук, доц.

МИКОЛА ІВАНОВИЧ ПИРОГОВ В ОДЕСІ

Одеський державний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 611-01:092

А. И. Белявский, Е. Л. Холодкова

НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ ПИРОГОВ В ОДЕССЕ

Одесский государственный медицинский университет, Одесса, Украина

Выдающийся отечественный ученый, горячий патриот родины, педагог и мыслитель, великий гуманист Николай Иванович Пирогов прибыл в Одессу в октябре 1856 г., где развил разностороннюю научную и организаторскую деятельность. Уже 30 октября 1856 г. направил совету Ришельевского лицея запрос, касавшийся различных стадий его учебной и научной деятельности. В январе 1857 г. Н. И. Пирогов представил министру народного просвещения докладную записку «О ходе просвещения в Новороссийском крае и вопиющей необходимости преобразования учебных заведений». Основной смысл записки сводился к необходимости преобразования Одесского лицея в университет. Н. И. Пирогов широко использовал в своей врачебной практике лечебные свойства одесских лиманов.

Его реформаторская деятельность не отвечала взглядам реакционной администрации края. Это явилось причиной указа от 18 июля 1858 г. о переводе Н. И. Пирогова на пост попечителя Киевского учебного округа.

Ключевые слова: Н. И. Пирогов, великий ученый, реформаторская деятельность, Одесса.

An outstanding scientist, a great patriot of Motherland, teacher and philosopher, the great humanist Mykola Ivanovych Pyrogov came to Odesa in October, 1856 and developed great activity there. Already on October, 30, 1856 he sent to the Ryshelievskiy Lyceum the query touching different stages of educational and scientific activity. In January, 1857 M. I. Pyrogov presented to the Minister of Education a memorandum "About the educational process in the Novorossiysk region and of clamant necessity of transformation of educational establishments". The basic sense of the message was the necessity of transformation of the Odesa Lyceum into the University. M. I. Pyrogov widely used medical properties of the Odesa estuaries in the medical practice. His reformatory activity did not reply to the view of reactionary administration of the region. It was the reason of decree from July, 18 of 1858 about his transportation to Kyiv to obtain the place of trustee of the Kyiv educational district.

Key words: M. I. Pyrogov, patriot, teacher, great scientist-anatomist.

Ідея організації вищої медичної школи в Одесі належить видатному вітчизняному вченому, палкому патріоту своєї Батьківщини, вчителю та великому гуманісту і генію Миколі Івановичу Пирогову.

На початку вересня 1856 р. цар Олександр II підписав наказ про призначення М. І. Пирогова на посаду попечителя Одеського навчального округу. Вчений покидає Петербург, назавжди залишає кафедру хірургії в Медико-хірургічній академії [7].

В Одесу М. І. Пирогов прибуває через місяць, у жовтні 1856 р., з притаманною йому енергією розпочинає тут кипучу, різнобічну діяльність [1]. Необхідно зазначити, що попечителями навчальних округів у царській Росії здебільшого призначалися люди, які були дуже далекими від виховання й освіти (генерали, адмірала, вищі урядовці та ін.). Такі «попечителі» прагнули забезпечити тільки суто зовнішній порядок у навчальних закладах і нагляд за політичною благонадійністю вчителів та учнів. В особі М. І. Пирогова тодішня Росія вперше побачила на посаді керівника навчальними закладами справжнього попечителя, культурного, високоосвіченого, гуманного вченого. Видатний російський педагог К. Д. Ушин-

ський характеризував М. І. Пирогова як людину, на яку з гордістю можна указати «нашим дітям и внукам, и по безукоризненной дороге которого можно смело вести наше молодое поколение».

Цей рішучий поворот у своєму житті М. І. Пирогов продумав глибоко та всебічно. Тепер він намагався весь свій авторитет ученого направити на благо вітчизняної педагогіки [2].

У сонячній, шумній, веселій, різноплеменній Одесі роботи було непочатий край. Багато що треба було переробляти, перебудувувати. Микола Іванович палко взявся за реалізацію своїх педагогічних ідей: «Первым делом моим, — писав він, — было настоять на преобразовании Одесского лицея в университет». «Одессе нужен университет», — пише М. І. Пирогов міністру народної освіти в Петербург [8].

В Одесі того часу головним навчальним закладом був Рішельєвський ліцей, відкритий у 1817 р., який готував викладачів гімназій і вчителів для сільських шкіл. За характером навчання, яке провадилося в ліцеї, він являв собою швидше середній навчальний заклад, але з правами вищого. За статусом 1837 р., ліцей складався з фізико-математичного і юридичного відділень та інституту східних мов. У 1838 р. була створена кафедра сільського господарства та лісівництва, реорганізована в 1842 р. в камеральне (сільськогосподарське) відділення.

Приступивши до виконання обов'язків попечителя Одеського навчального округу, М. І. Пирогов уже 30 жовтня 1856 р. направив раді ліцею запит, який торкався різних сторін його навчальної та наукової діяльності (методики викладання, наявності навчальних посібників, їх думки про зміну у викладанні і т. п.). Отримані на цей запит відповіді та думки професорів ліцею переконали Миколу Івановича в тім, що ліцей, призначений бути центром освіти цілого краю, являє собою «жалкое заведение», «несчастный междоумок» і що він цілком не в змозі задовольнити дедалі зростаючі потреби краю в кваліфікованих фахівцях. Крім того, ліцей був зовсім недоступний для дітей різночинців, мілких урядовців і ремісників.

Один із попередників М. І. Пирогова на посаді попечителя Одеського навчального округу, Д. М. Княжевич, у 1844 р. склав проект перетворення Рішельєвського ліцею в Новоросійський університет, але його проекту не дали ходу [5]. 20 січня 1857 р. М. І. Пирогов подав міністру народної освіти доповідну записку «О ходе просвещения в Новороссийском крае и вопиющей необходимости преобразования учебных заведений».

Основна думка цієї великої записки зводилася до необхідності перетворити Одеський ліцей в університет. М. І. Пирогов вважав, що ліцей, з його недоліками в організації наукової та навчальної роботи, відірваний від життя, не може задовольнити насущних нужд і потреб краю.

Новоросійський край тоді був майже не досліджений у геологічному відношенні, не були вивчені його флора та фауна. Кургани краю — свідки переселення народів з Азії до Європи — представляли собою багатий об'єкт для археологічних знахідок. В етнографічному відношенні Новоросійський край, як край, сусідній з Кавказом і країнами Сходу, зі змішаним народонаселенням, яке складалось із росіян, українців, євреїв, поляків, молдаван та інших національностей, був невичерпним джерелом для збагачення мовознавства та розвитку етнографії. М. І. Пирогов вважав, що всебічна розробка та вивчення цих питань принесли б очевидну користь сільському господарству та промисловості краю. Поряд із цим, край мав значну потребу в добре підготовлених викладачах гімназій і трьох жіночих інститутів (Одеського, Керченського та Новочеркаського), що також виправдовувало необхідність перетворення ліцею в університет [14; 15; 26; 27].

М. І. Пирогов підкреслював, що створений в Одесі університет «стал бы средоточием просвещения» для десятимільйонного населення Новоросії, Бессарабії та Кавказу, тобто «для большего числа жителей, нежели многие другие университеты империи». Він вважав за необхідне заснувати університет, який складався б із трьох факультетів: фізико-математичного, історико-філологічного та медичного.

Окрім підготовки лікарів-фахівців для краю, на користь відкриття медичного факультету при Новоросійському університеті говорило також багатство Чорноморського узбережжя природними лікувальними факторами, близькість Криму та кавказьких мінеральних вод. Наявність професури медичного факультету сприяла б науковому вивченню та раціональному використанню курортних лікувальних факторів краю, «да и самое естествознание, — писав Микола Іванович, — успешнее бы процветало в крае при существовании медицинского факультета» [4; 6].

М. І. Пирогов вважав, що всі ці насущні потреби краю Рішельєвський ліцей не зможе задовольнити, і для того, «чтобы не привести просвещение целого края в совершенный упадок», є

один засіб, радикальний і вірний, — «преобразование лицея в университет» [8]. Цією запискою Пирогов показав себе палким патріотом своєї Батьківщини, що глибоко вірив у силу та прогрес науки, у великий потенціал і могутність свого народу. Пізніше, у друкованій роботі «Университетский вопрос» (1863), він писав: «Я не утверждаю, что приглашением научных авторитетов из-за границы мы упрочим духовную жизнь наших университетов» [9].

М. І. Пирогов ставив перед університетом, як вищим навчальним закладом, завдання підготовки фахівців різних галузей знань, здатних сприяти розвитку в краї сільського господарства, промисловості, медицини, вивченню історії, етнографії, мовознавства тощо. У роботі, написаній в Одесі в жовтні 1858 р., під назвою «Чего мы ждем?», що стала першим друкованим твором М. І. Пирогова з університетського питання, Микола Іванович стверджував: «У нас есть достаточно талантливых людей. Необходимо только, чтобы наши университеты готовили не только образованных людей, но и ученых, чтобы в них служебно-образовательное направление приняло научный характер» [9; 13].

Однак зусилля М. І. Пирогова на той час, а також і його подальші намагання, не дали бажаних результатів. Потрібні були десятки років, щоб утілилася в життя ідея Миколи Івановича Пирогова. Університет в Одесі був відкритий тільки в 1865 р., але без медичного факультету. Медичний же факультет при Новоросійському університеті відкрили аж у 1900 р.

Історія перетворення Рішельєвського ліцею в університет показує, що якраз М. І. Пирогов був першим російським ученим, який обгрунтував і поставив питання про необхідність створення вищого медичного навчального закладу в Одесі [8–11].

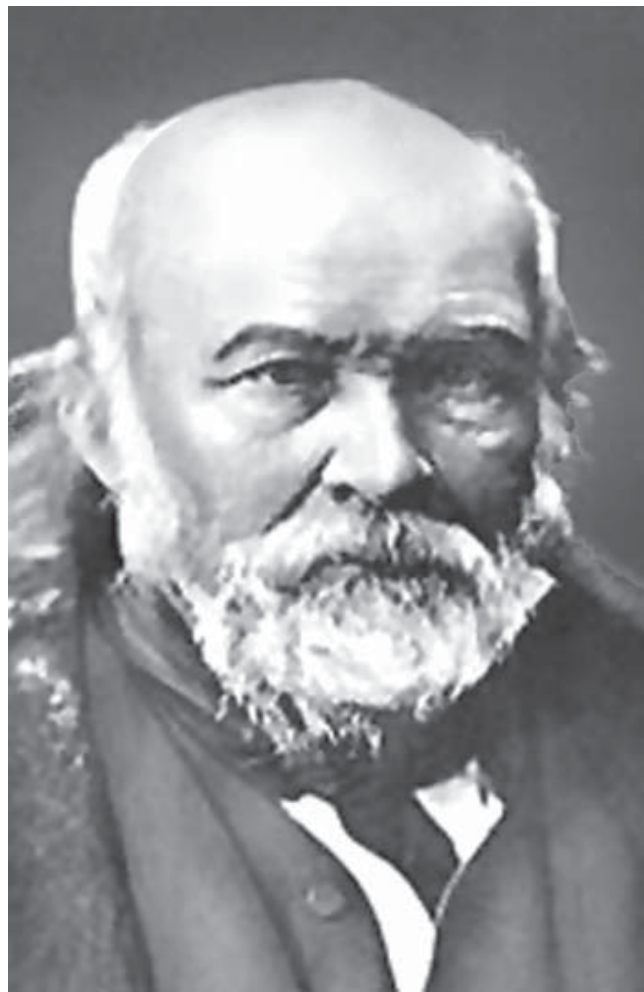
Ще до організації університету Микола Іванович ужив заходів щодо покращання методики викладання в ліцеї. Невдовзі після його вступу на посаду попечителя ліцей перевели у новий будинок. Для умеблювання ліцею було складено кошторис, який сягав великої на той час суми — майже 25,5 тис. рублів. Виявилось, що ліцей дуже погано забезпечений навчальними посібниками. Тож М. І. Пирогов вважав, що кращим оздобленням ліцею будуть не розкішні меблі, а наявність нових навчальних кабінетів і лабораторій, різноманітних книг, фізичних і хімічних приборів. З дозволу Міністерства освіти більше половини суми було використано на створення фактично заново хімічної лабораторії, мінерального, фізичного, астрономічного та інших кабінетів [28].

Вірний своєму принципу зробити в країні навчання загальним, доступним для всіх «без различия сословий и состояний», Микола Іванович Пирогов домігся дозволу приймати в ліцей дітей

не тільки дворянського стану, а й купців, ремісників і різночинців.

До складу Одеського навчального округу входили розкидані на великій території навчальні заклади чотирьох губерній — Херсонської, Таврійської, Бессарабської, Катеринославської, а також область Війська Донського. М. І. Пирогов за короткий час своєї роботи в Одесі (1856–1858) тричі виїжджав у довготривалі (до місяця) об'їзди шкіл округу (у березні, липні–серпні та жовтні 1857 р.). Під час цих об'їздів він відвідував усі глухі куточки краю, щоб познайомитися зі станом розташованих там шкіл. У самій Одесі Микола Іванович майже кожен день по кілька годин проводив у навчальних закладах: навідувався до шкіл, запросто опитував або слухав учнів, сам проводив уроки, давав поради вчителям з методики викладання. Про відвідування М. І. Пироговим навчальних закладів округу залишилися спогади учнів і вчителів того часу (Л. Доброва, С. Бобровського, В. Добротворського, А. Каляновського, К. Яновського та ін.). Написані в живій формі, ці спогади змальовують Миколу Івановича Пирогова не як адміністратора, який звик тільки давати розпорядження та наказувати, а як керівника, який впливав на підлеглих власними переконаннями, моральними чеснотами. Прогресивних викладачів М. І. Пирогов заохочував, черствих рутинерів усував від чужого їм діла — виховання [12].

Результати обстеження навчальних закладів Микола Іванович Пирогов узагальнював і розсилав у «циркулярних пропозиціях» із проханням обговорити їх на педагогічних радах училищ і гімназій та висловити свої міркування про способи усунення відмічених ним недоліків. Роботі педагогічних рад Микола Іванович надавав великого значення. Під час своїх відвідувань навчальних закладів округу Пирогов виявив, що шкільні програми містять тільки «голий» навчальний матеріал, ніяких пояснювальних записок із приводу дидактичних прийомів, яких повинні бути дотримуватися викладачі, у програмах не було. Відсутність необхідної регламентації викладання давала широкий простір для творчості і можливість викладачам використовувати той чи інший метод викладання. У зв'язку з цим М. І. Пирогов звернув увагу педагогічних рад на те, що на своїх засіданнях вони повинні піддавати критичному аналізу методи викладання «не только того, что преподается, а и того, как преподается», перевіряти, наскільки педагогічні заходи сприяють кращому і свідомому засвоєнню учнями шкільних дисциплін, які методи слід застосовувати для розвитку в учнів самостійності в міркуваннях. Серйозне значення Микола Іванович Пирогов приділяв також використанню наочності у викладанні, обладнанню шкіл кабінетами, музеями, бібліотеками. Він відмінив у гімназіях навчання фронтівій військовій муштрі

та запропонував ввести викладання гімнастики.

У 1857 р. за наказом М. І. Пирогова у старших класах одеських гімназій були введені літературні бесіди, на яких, крім учнів, збиралися також і викладачі. Ці бесіди, як пояснює сам Микола Іванович у спеціальній статті, повинні були підготувати гімназистів, майбутніх студентів університету, до самостійної наукової думки, пробудити у них прагнення до знань, почуття власного достоїнства та відповідальності перед Батьківщиною, М. І. Пирогов завжди був присутнім на цих бесідах і слідкував за ходом дискусій [16; 18].

Як загальноживаний засіб виправлення поведінки та підвищення успішності учнів у той час у початкових і середніх школах панувала різка. Нерідко застосовували й інші тілесні покарання, доходило аж до кулачної розправи. Особливо погану репутацію у цьому відношенні мала Херсонська гімназія. М. І. Пирогов повів рішучу боротьбу проти застосування тілесних покарань у школі. У спеціальному листі на ім'я директора Херсонської гімназії Микола Іванович звернув увагу директора і ради гімназії на аморальність таких покарань. Це питання він поставив на обговорювання громадськості, а у газеті «Одесский вестник» (№ 41 від 15.04.1858 р.) надрукував свою

статтю «Нужно ли сечь детей в присутствии других детей?». У ній М. І. Пирогов розкрив усю огидність, безглуздість і не тільки непотрібність, а й шкідливість тілесних покарань. За свідченням вихованця 2-ї одеської гімназії Л. Добрава, при Миколі Івановичу Пирогові не було вже жодного випадку тілесних покарань учнів. Таким чином, ще задовго до офіційного скасування покарання різками (1863) воно фактично було зжито в навчальних закладах Одеського округу.

Вся різнобічна діяльність Пирогова на посаді попечителя Одеського навчального округу була відома міністру народної освіти Норову, який змушений був заявити, що в жодному навчальному окрузі Росії не робилося так багато для справи вітчизняної освіти, як в Одеському окрузі М. І. Пироговим [6; 23–25].

Багато зробив Микола Іванович Пирогов для створення ліберальної та прогресивної преси на Півдні [17]. Єдиним періодичним виданням у Новоросійському краї до приїзду Миколи Івановича була газета «Одесский вестник». До 1858 р. у цій газеті друкувалися такі факти та відомості, як, наприклад, археологічні відкриття в краї, статистичні цифри біржових курсів, час прибуття та відходу суден, розпорядження міського начальства та ін. М. І. Пирогов, зі згоди генерал-губернатора Строганова, передав газету лицю, рада якого вибрала редакторами двох ліберальних професорів — А. Богдановського і А. Георгієвського. Пирогову, як попечителю навчального округу, належало бути цензором місцевих видань [3]. Що являла собою цензура в ті роки, можна судити за такими фактами, вибраними з тисячі подібних. Цензор Ахмантов затримав підручник з арифметики тому, що між цифрами в одній задачі були поставлені крапки. Цензор запідозрив у цьому таємний шкідливий намір укладача арифметики. Другий цензор, Єлагін, не пропустив у географічній статті рядки, де говорилося, що у Сибіру їздять на собаках. Він мотивував свою заборону необхідністю одержати підтвердження міністерства внутрішніх справ. Газета, на думку М. І. Пирогова, повинна бути правдивою, виховувати у народа ті ж почуття, які школа виховує в дітях.

У своєму листі до редактора Микола Іванович підкреслював необхідність рахуватися з національним складом населення Новоросійського краю. «Вспомните, — писав він, — что “Одесский вестник” может попасть в руки и великоросса, и малороссиянина, и молдавана, и грека, и еврея». «Нельзя также потакать низменным вкусам толпы или проявлять национальный шовинизм: истинный талант и истинное искусство привлекает, не спускаясь». Микола Іванович закликав редакторів сприяти розвитку освіти в краї, впливати на моральну сторону суспільства, а не розташовувати в газетах «дребедень в фельтоне» і не робити її «лавочной вывеской». «Ли-

цей хочет говорить (через газету) с Новороссией и с целой Россией о деле. Он хочет сблизиться с народонаселением края» [9].

Виконуючи вказівки М. І. Пирогова, газета різко змінила свій напрямок. У ній почали друкувати статті педагогічного, філософського й історичного змісту. «Одесский вестник» вимагав реформи, гласного суду, свободи особистості, вільної праці, покращання побуту селян.

Сам Микола Іванович брав безпосередню участь у випуску газети, в «Одесском вестнике» він опублікував близько 30 статей з різних питань, переважно з педагогіки: «Новоселье лицея» (1857), «О телесных наказаниях» (1858), «О методах преподавания» (1858), «Быть и казаться» (1858), «О преобразовании Одесского лицея в университет» (1858) та ін. У своїх статтях Пирогов різко критикував існуючу тоді систему освіти, відірвану від життя, вимагав, щоб університети готували не вузьких фахівців, а людей, здатних «всеми силами и всей энергией выдерживать неравный бой с обстоятельствами жизни». Микола Іванович Пирогов своїми статтями та циркулярами «поднял самосознание одесских педагогов и всего общества» (А. Кирпичников).

Новий напрямок газети «Одесский вестник» був дуже недоброзичливо зустрінутий місцевою владою. На М. І. Пирогова полетіли доноси в Петербург [3]. Сам генерал-губернатор Строганов у цих дописах звинувачував Миколу Івановича у приниженні авторитету влади, у підбурюванні народу проти чиновників і тому подібних «гріхах». З Петербурга надійшов наказ розслідувати справу «о вольнодумстве Пирогова и вредном направлении “Одесского вестника”». Цар Олександр II був готовий не тільки прогнати Миколу Івановича Пирогова зі служби в Одесі, а й заслати його в Сибір. Йшов 1858-й рік. У державі було неспокойно. Більш далекоглядні люди з царського оточення радили не поспішати з відставкою М. І. Пирогова. «Нам выгоднее, — говорили вони, — держатъ Пирогова на государственной службе. В противном случае его прибегнут к рукам наши враги». На прохання одеських вельмож зважили. Результатом усього цього було те, що газета знову була передана до відомства генерал-губернатора.

Плідна діяльність Миколи Івановича Пирогова на посаді попечителя округу здобула йому велику популярність серед прогресивних кіл одеської суспільності. Як зауважує професор А. Красновський, після М. І. Пирогова, протягом усієї другої половини XIX і початку XX ст., у всіх навчальних округах тодішньої Росії важко було знайти інші приклади такого ефективного керівництва школою [16].

Хірург зі світовим ім'ям, Микола Іванович Пирогов мав велику популярність в Одесі і як лікар. Дуже часто він надавав зовсім безкоштовно допомогу хворим і учням. За свідченням сучасника,

у певні години приймальня у квартирі Миколи Івановича була битком набита хворими. Консультаціями Пирогова широко користувалися лікарі одеських міських лікарень.

М. І. Пирогов був незвичайно працездатним і дуже скромним в особистому житті. Обладнання його кабінету, за описом Л. Доброва, було самим простим. Великий письмовий стіл, на якому лежало багато книг, брошур, списаних аркушів паперу, кілька хірургічних інструментів; трохи осторонь — анатомічний стіл, розсувне крісло, умивальник — складала меблі його кабінету. Перед письмовим столом стояло шкіряне вольтерівське крісло, в якому часто сидів, трішки зсутулившись, Микола Іванович.

У цьому кабінеті лікар Пирогов приймав своїх відвідувачів і хворих. Тут він вів бесіди з редактором «Одесского вестника» з приводу різних сутичок газети з владою, з професорами й учителями обговорював лекції та методи викладання, тут же вислуховував доповіді своїх підлеглих і давав відповідні вказівки з навчально-виховної роботи.

У Миколи Івановича і хвилини не проходило без праці. Закінчивши бесіду, він тут же продовжував писати свої твори, нібито і не відривався від своїх трудів.

Якщо попечителя не було в кабінеті, — це значило, що він або у хворого, або в якому-небудь навчальному закладі.

Влітку Пирогов мешкав у Люстдорфі (нині Чорноморка, під Одесою) і приїздив у місто двічі на тиждень приймати хворих.

Микола Іванович широко використовував у своїй медичній практиці лікувальні властивості одеських лиманів, переважно при лікуванні кісткового туберкульозу.

Його реформаторська діяльність не відповідала поглядам реакційної адміністрації краю. «Вскоре, — писав М. І. Пирогов у своїх автобіографічних листах до І. В. Бертенсона, — почались столкновения моих убеждений со взглядами других властей за свободу мысли и слова в делах научных и общественных». Це стало причиною появи наказу, який надійшов 18 липня 1858 р., про переведення Миколи Івановича на посаду попечителя Київського навчального округу. Тут Пирогов так само енергійно, як і в Одесі, продовжував свою творчу педагогічну діяльність. На початку вересня 1858 р. М. І. Пирогов виїхав з Одеси. Прогресивна громадськість міста влаштувала йому урочисті й теплі проводи [19; 20]. У прощальних промовах відмічались заслуги Миколи Івановича Пирогова в галузі освіти і культури в Новоросійському краї. У відповідній промові до «вченого сословія» 23 серпня 1858 р. М. І. Пирогов говорив, що, розлучаючись з Одесою, він забирає з собою переконання, що «мысль преобразования Одесского лицея никогда еще не была близка к осуществлению, как теперь» [8].

Покинувши Одесу, Пирогов не втратив зв'язку з нею, протягом наступних років він залишався натхненником розпочатої ним справи боротьби за організацію університету в Одесі. Знаходячись уже в Києві, М. І. Пирогов продовжував давати корисні поради своїм наступникам із різних питань [21; 22], пов'язаних із відкриттям університету, підбором майбутніх його професорів і т. ін. У 1866 р. він приїхав в Одесу і побачив плоди своїх довгих турбот і піклувань — університет був відкритий. Рада Новоросійського університету на першому своєму засіданні 4 травня 1865 р., як вияв вдячності за турботи та допомогу у відкритті в Одесі вищої школи, обрала Микола Івановича почесним членом університету.

Востаннє М. І. Пирогов був в Одесі за кілька місяців до своєї смерті — влітку 1881 р., коли він, уже тяжко хворий, лікувався на Куяльницькому лимані [11]. Не звертаючи уваги на свій хворобливий стан, Микола Іванович безвідмовно приймав численних пацієнтів, які сходилися до нього зі всього краю на консультацію.

Діяльність Миколи Івановича Пирогова в Одесі суттєво вплинула на розвиток вищої освіти не тільки в Новоросійському краї, а й у всій країні. «Гениальный ученый и врач, — сказав перший професор анатомії медичного факультету Новоросійського університету М. О. Батуєв 13 листопада 1910 р. в промові на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня народження М. І. Пирогова, — педагог и мыслитель... он есть гордость своей родины, и слава его имени, вместе с неисчерпаемой пользой его бессмертных творений, долго еще будет переходить из поколения в поколение наряду с другими славными именами гениальных сынов русской земли».

Наш народ глибоко шанує пам'ять видатного діяча, великого хірурга, педагога і гуманіста Миколи Івановича Пирогова, який гаряче любив Батьківщину і присвятив свій геній служінню народові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Билинский С. Г. Н. И. Пирогов в Одессе : (Речь) / С. Г. Билинский. — Одесса : Тип. «Техник», 1911. — 14 с.
2. Бурлаков Ф. Ф. Н. И. Пирогов в Одессе / Ф. Ф. Бурлаков // Сборник трудов Одес. мед. ин-та. — К., 1954. — С. 11-19.
3. Дейнека И. Я. Н. И. Пирогов — борец за прогрессивно-научное направление печати / И. Я. Дейнека // Вестник хирургии. — 1961. — № 6. — С. 127-135.
4. Добров Л. Воспоминания о Н. И. Пирогове (Одесский период его деятельности) / Л. Добров // Русская старина. — СПб., 1885. — Кн. 2, т. 46, июнь. — С. 603-616.
5. Канцельбоген А. Г. Н. И. Пирогов и общественная медицина / А. Г. Канцельбоген // Клиническая медицина. — 1989. — С. 147-149.
6. Котельников В. П. Национальная гордость русского народа / В. П. Котельников // Фельдшер и акушерка. — 1985. — № 10. — С. 35-38, ил.
7. Кулябка С. Н. Памяти Пирогова, бывшего попечителя Одесского учебного округа : (По поводу 10-летия его смерти 23 ноября 1881 года) / С. Н. Кулябка ; под ред. А. С.

Бориневича // Новороссийский календарь на 1893 год. ; изд. Одес. гор. обществ. управл. — Одесса : Тип. В. Кирхнера, 1891. — С. 1-12.

8. *Пирогов Н. И.* О преобразовании Одесского лицея в университет // Соч. Н. И. Пирогова. — СПб., 1910. — С. 651-656.

9. *То же* // Русская старина. — СПб., 1887. — Кн. 4, т. 56, дек. — С. 816-818.

10. *Попруженко М. Г.* Памяти вице-президента императорского общества истории и древностей Н. И. Пирогова. — Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. — 10 с. — Отд. оттиск из: Зап. Имп. одес. о-ва истории и древностей. — Одесса, 1911. — Т. 29. — С. 38-45. — (3. Протоколы).

11. *Постолов М. П.* Николай Иванович Пирогов : (К 175-летию со дня рождения) / М. П. Постолов // Хирургия. — 1985. — Т. 311. — С. 3-8.

12. *Старосивильский С. Н. И.* Пирогов: Великий целитель тела и воспитатель души / С. Старосивильский // Русская старина. — СПб., 1911. — Т. 147, кн. 3, авг. — С. 224-236.

13. *Старченко С. М.* Н. И. Пирогов о взаимосвязи высшего образования и науки / С. М. Старченко // Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине ; под ред. В. Д. Братеса [и др.]. — К., 1965. — С. 93-99.

14. *Штрайх С. Я.* Заслуги Н. И. Пирогова по учреждению университета в Одессе : (По неизданным материалам) / С. Я. Штрайх. — Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1917. — 28 с.

15. *Штрайх С. Я.* К биографии Н. И. Пирогова / С. Я. Штрайх. — Одесса : Тип. И. Н. Кушнирев и К, 1907. — 25 с.

16. *Штрайх С. Я.* Н. И. Пирогов о своей педагогической деятельности / С. Я. Штрайх. — Петроград, 1918. — 20 с.

17. *Штрайх С. Я.* Н. И. Пирогов как создатель независимой прессы в Одессе / С. Я. Штрайх // Одесские новости. — 1906. — № 7088, 23 ноября.

18. *Пирогов Николай Иванович* // Еврейская энциклопедия. — Спб., б. г. — Т. 12. — Стлб. 538-540.

19. *Чествование* юбилея Н. И. Пирогова обществом одесских врачей // Одесский листок. — 1881. — 26 мая (№ 115). — (Дневник).

20. «22-го августа. Одесский учебный округ...» // Одесский вестник. — 1858. — № 100, 6 сент. (Отъезд Н. И. Пирогова из Одессы).

21. *Материалы* к биографии Н. И. Пирогова : (По неизданным архивным документам) // Сообщил Штрайх С. Я. — Одесса, 1910. — 14 с.

22. *Педагогическая* деятельность. Попечительство в Одессе и Киеве. Заграничная командировка // Шингарев А. И. Жизнь и деятельность Николая Ивановича Пирогова. — СПб., 1911. — С. 57-71.

23. *Пирогов Николай Иванович (1810–1881)* // Биографический словарь деятелей естествознания и техники ; отв. ред. А. А. Зворыкин. — М., 1959. — Т. 2. — С. 127-128.

24. *Николай Иванович Пирогов* // Одесский вестник. — 1881. — № 110, 19 (31) мая; № 111, 20 (1) июня.

25. *Циркуляры* по Одесскому округу. Циркулярное предложение директорам училищ Одесского учебного округа // Соч. Н. И. Пирогова. — Б. м., 1910. — Т. 1. — Стлб. 293-306.

26. *Рождественский С. В.* «Мысль о замене Ришельевского лицея в Одессе университетом появилась уже давно» / С. В. Рождественский // Исторический обзор деятельности Министра народного просвещения, 1802–1902. — СПб. : Изд. Министерства нар. просвещения, 1902. — С. 427-429.

27. *Одесса* // Рассвет. — 1861. — № 38. — С. 603. — (Внутренние известия).

28. *Пирогов Н. И.* Новоселье лицея : Речь, произнесенная его превосходительством г-м попечителем Одесского учебного округа Н. И. Пироговым на торжественном акте лицея 1-го сентября 1857 года / Н. И. Пирогов. — Одесса : Гор. тип., 1857. — 12 с.

*Передплацуйте
і читайте
журнал*

ІНТЕГРАТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ

У ВИПУСКАХ ЖУРНАЛУ:

**Передплата приймається
у будь-якому
передплатному пункті**

Передплатний індекс 08210

- ◆ Методологія інтегративних процесів
- ◆ Генетичні аспекти біології та медицини
- ◆ Патологічні стани і сучасні технології
- ◆ Філософські проблеми геронтології та геріатрії
- ◆ Дискусії